

היזם והספקולנט - הטבע המשברי של הקפיטליזם

אדם רז¹

באחד מקטעי המפתח בסרט וול סטריט: הכסף מדבר (*Wall Street: Money Never Sleeps*) שיצא לאקרנים בשנת 2010, גורדון ג'קו, איש הפיננסים המוכשר, המסמל בסרט את הקפיטליזם הבלתי מרוסן, מסביר לקהל מאזיניו, סוחרי וול סטריט, בהרצאה על רווח בשוקי ההון, שהספקולציה הפיננסית היא הכוח המניע של העולם בימינו. הסרט זכה לתשומת לב רבה בעקבות המשבר הכלכלי העולמי, ולהקרנת הבכורה הגיעה אחת מהאגדות הכלכליות של השנים האחרונות, המיליארדר וורן באפט (Buffet). באפט הוא מהדמויות הציבוריות המובילות מזה כשני עשורים ויותר את המאבק בעד רגולציה פיננסית הדוקה יותר על המערכת הפיננסית, וכן הוא מדבר בצורה נשכנית ביותר נגד ההגמוניה של ההון הפיננסי והשלכותיה על המערכת התעשייתית.

מאז פרוץ המשבר הכלכלי בשנת 2007 אין עיתון כלכלי בארצות הברית שאינו מתייחס לעמדותיו של באפט בהרחבה. בהזדמנויות רבות ציין באפט שוול סטריט "עושה הרבה דברים טובים, אבל אז היא מקימה את הקזינו הזה [...] זה כמו כנסייה שמנהלת הגרלות בסופי שבוע".² באומרו "קזינו" התכוון באפט לשוק הנגזרים (Derivatives);³ במהלך השנים האחרונות התקשורת לא חדלה מלצטט את הכרזתו כי "הנגזרים הם נשק להשמדה המונית".⁴ בכך ביקש להצביע על שוק הנגזרים כאחד הגורמים המרכזיים שחוללו את המשבר הכלכלי. להתייחסות דומה, אם כי חשדנית יותר, זוכה גם ג'ורג סורוס (Soros), ספקולנט המטבע המפורסם, שיחד עם באפט מחזיק בגישה נשכנית מאוד נגד המערכת הפיננסית. סורוס רואה במדיניות הדה-רגולציה ובהתחזקות המערכת הפיננסית סכנה לדמוקרטיה המערבית, כשם

אחד מספריו.⁵

התוצאות הרות האסון של הפעילות הספקולטיבית לא התגלו על ידי באפט,

סורוס או הכלכלן ג'ון מיינרד קיינס (Keynes), אולם הן זכו למעמד של בכורה בקפיטליזם הפיננסי.⁶ כבר ב-1880 פרסם דיקסון ווטס (Watts), את הספרון ספקולציה כאמנות יפה המתאר את התכונות הנדרשות לספקולנט.⁷ ווטס כתב את הספר על בסיס ניסיונו העשיר כנשיא לשכת הסחר של הכותנה בניו יורק בסוף שנות ה-70 של המאה ה-19, שהייתה אחת הזירות הפוריות לספקולציה בסחורות ובמטבע. בתחילת הספרון מסביר ווטס את הקשר בין ספקולציה להימור, כאשר לדרידו "החוק עושה את ההבדל; הוא מאשר ספקולציות ומוקיע הימורים".⁸ זאת מכיוון שחוק, כמו כל חוק, נוצר ומאושר כחלק מיהסי כוחות ספציפיים על ידי בעלי השררה. האחרונים הם שהוציאו את ההימורים מחוץ לחוק, ואילו את הספקולציה - שאיננה נבדלת מהם בצורה מהותית - התיירו.

קיינס, הכלכלן הבריטי, סבר שאחת הפעילויות המסוכנות ביותר ליוזמה ולפיתוח הכלכלי הייתה הפעילות הספקולטיבית. את המונח ספקולציה ייחד ל"פעילות של חיזוי הפסיכולוגיה של השוק", ואת המונח יוזמה ל"פעילות של חיזוי התשואה הצפויה מנכסים לאורך כל חייהם". לפי הגדרה זו, כך אמר, הרי שלא תמיד עריפה הספקולציה על פני היוזמה, ואף על פי כן ככל שארגון השווקים הפיננסיים משתפר ומשתכלל כך גדלה סכנת ההשתלטות של הספקולציה. כך אירע, לטענתו, בניו יורק, שכבר בזמנו הייתה אחד משוקי ההשקעות הגדולים בעולם, ובה חרזה השפעתה של הספקולציה הרבה מעבר ליעיל ולראוי. הספקולציה "לא מסכה נזק כשהיא בגדר בועות על גבי זרם יציב של יוזמה", אמר קיינס, "אך המצב נעשה רציני כאשר היוזמה נהפכת לבועה על גב מערבולת של ספקולציה". אי לכך, "כאשר יצירת ההון של ארץ נעשית תוצר-לוואי של פעילות של קזינו, המלאכה תיעשה באופן לא ראוי". ואם כן הרי ש"לא ניתן לראות בוול סטריט, בחזקת מוסד שתכליתו חברתית הנכונה היא לתעל השקעה ישירה חדשה לאפיקים הרווחיים ביותר במונחי תשואה עתידית, את אחת ההצלחות הכבירות של הקפיטליזם של 'לסה פייר'".⁹

הגורמים הפוליטיים והכלכליים שפעלו לעיגונה של הפעילות הספקולטיבית בחוק לא פעלו בחלל ריק כי אם בניגוד חריף לבעלי אינטרסים שהיו עוינים לספקולציה ולמה שהם ראו כתוצאותיה הרות האסון. כך תיאר זאת הכלכלן הגרמני קורט פריצקוליט (Pritzkeleit) באמצע המאה ה-20:

היזם האמיתי, הקשור קשר הדוק למפעלו, נמצא ביחס פנימי והכוונה ליחס לאמצעי הייצור ולתהליך הייצור של מאבק חריף עם האיש שהמפעל מעניינו במידה שניתן לתרגם אותו למניות ולאגרות חוב [...]. גם בשלב הסופי של העידן הקפיטליסטי ה"ספקולנט" וה"יזם" אינם זהים זה לזה. אף על פי כן הספקולנט קובע לחלוטין את המנטליות של התעשייה. דבר זה רע דיו, והנה החל הספקולנט

לקבוע בשנים האחרונות גם את המנטליות של המדינה. בכך חדלה המדינה להיות מדינה.¹⁰

הניגוד בין ה"יזם" ל"ספקולנט" שתיארו קיינס ופריצקוליט היה חלק מרכזי מעבודתו התיאורטית (שהוביל גם לתובנות פוליטיות בשלבים שונים) של קרל מרקס, שחקר את מבנה התכונה הקפיטליסטית ואת הניגודים המבניים שזו מכילה בתוכה. ההבחנה בין פעילות יזמית, יצרנית, לפעילות ספקולטיבית, סיבובית, מגיעה לכדי ביסוס תיאורטי בכרך השלישי של הקפיטל שבו מרקס מצביע על ניגוד בתוך שכבת בעלי ההון; ניגוד שלדרידו של מרקס מייצג שני מרכיבים מנוגדים בתוך העילית. מרקס מתאר בהרחבה את פעילות ההון בתחום הייצור ובתחום הסיבובי: בתחום הייצור, הון הייצור (למשל תעשייה) מפיק ערך עודף (רווח) על ידי שעבוד העבודה לבעל ההון. במילים אחרות, ההון משמש כאמצעי שעבוד; העבודה משועבדת לבעל ההון והוא יוצר הצבר מהערכים העודפים. זהו למעשה ההיגיון הבסיסי של הייצור הקפיטליסטי.

תחום הסיבובי (עסקי המסחר, הבנקאות והבורסה) הוא התחום שבו לא נעשית עבודה (במובן זה שלא מופק ערך עודף, אלא ההון רק משנה את ערכו), אלא הערכים העודפים (הרווחים) מתחלקים בתוך השוק בין סוגי ההון השונים. את הניגוד בין הייצוגים הריאליים של סוגי ההון הללו תיאר מרקס כך:

מערכת האשראי, שנקודת המוקד שלה היא בבנקים הלאומיים (המרכזיים), כפי שהם קרויים, ובמלווי הכספים ונושכי הנשך הגדולים המקיפים אותם (הכוונה לתחום הסיבובי, מהווה הרכז וריכוז) כביר, ומעניקה למעמד זה של פרזיטים את הכוח האגדי לא רק לשדוד מפעם לפעם את הקפיטליסטים התעשייתיים, אלא גם להתערב בייצור עצמו באופן מסוכן ביותר - וכנופיה זו אין לה מושג על אודות הייצור ואין לה קשר אליו.¹¹

ההבחנה של מרקס בין הון ייצור להון סיבובי וההשלכות של הניגוד בין סוגי ההון על המערכת הפוליטית והכלכלית נדחקו לשולי הכתיבה והמחקר האקדמי.¹² למעשה, גם בתוך המחשבה המרקסיסטית הניגוד בין סוגי ההון "הועלם" מכיוון שפגע בתיאוריה שלפיה הקפיטליזם הוא מונוליתי ולפיכך ל"הון" בכללותו אינטרסים זהים ויש להילחם בתעשיין ובבנקאי באותם כלים ובאותה חומרה. יש לציין שהעמדה הפוליטית והתיאורטית, או והיום, שהתעלמה מההבדל ומהסכסוך בין סוגי בעלי ההון/קניין הייתה נוחה במיוחד להון הפיננסי, שכן היא עקרה בצורה משמעותית את האפשרות של תמורה חברתית. עם זאת, ההבחנה שבתוך העילית ישנן מגמות שונות בעלות תכליות פוליטיות וכלכליות מנוגדות לא הייתה זרה למנהיגים הסוציאליסטיים והליברליים השונים. קרל קאוסטקי

הבסיס לספרו של בנימין זאב הרצל מדינת היהודים.¹⁸ לכאורה, שני נאומים אלה רחוקים זה מזה מרחק רב; אולם למעשה, שני מנהיגי התנועות זיהו באותו גורם פוליטי וכלכלי את האויב המרכזי - אנשי הממון, הפיננסיסטים - שבהם היה עליהם להיאבק, כל אחד בדרכו, במרחב הפוליטי שלהם.

"נאום צלב הזהב" נישא בוועידת המפלגה הרמוקרטית לאחר שבריאן נבחר להיות מועמד המפלגה בבחירות לנשיאות. הנאום היה שיאו של ויכוח בין אלו שציידו בכסף (דולר המוצמד לזהב) המונפק על ידי בנקים פרטיים לבין כסף (דולר המוצמד למתכת הכסף) המונפק על ידי המדינה. פתרון של בעיות כלכליות מרכזיות היה תלוי בסוגיית השליטה במטבע האמריקאי, והבחירה בדולר מבוסס זהב או מבוסס כסף עתידה הייתה לקבוע את העתיד הכלכלי של הארץ (כידוע, בריאן הפסיד בבחירות, והמחנה הפיננסי השליט את דולר הזהב למעשה עד כהונתו של ניקסון). "מעולם, בהיסטוריה של ארץ זו, לא התחולל מאבק כמו זה שאנו עורכים עתה. מעולם, בהיסטוריה של הפוליטיקה האמריקאית, לא נערך קרב הכרעה על עניין גדול כלשהו כמו העניין הזה על ידי המצביעים עצמם", אמר בנאומו.¹⁹ בריאן היה נציגה הכולט ביותר של הסיעה שהתנגדה לשלטונם של "קומץ אילי ההון הפיננסיים אשר אוגרים וסוגרים, בחדר אטום, את ממון העולם".²⁰

אולם, לא ה"עשירים" כמעמד חברתי הפריעו לבריאן, אלא אנשי הממון. האחרונים, הסביר בריאן, הם אויבים לא רק של הפועל, אלא גם של איש העסקים בעל "האינטרסים המסחריים, האינטרסים של העבודה". בריאן הסביר ש"בסיס הזהב הכה ברכבותי [...]". כאשר נחזיר את הממון [לשליטת המדינה] כמצווה על פי החוקה, כל רפורמה אחרת תהיה אפשרית; אך עד שייעשה דבר זה, שום רפורמה אחרת אינה אפשרית".²¹ בריאן טען שבבסיס דרישותיהם של הרמוקרטנים, לפני כל דרישה אחרת, צריכה לעמוד הדרישה להפקיע את הבעלות של קומץ אוליגרכים כלכליים על מערכת האשראי והמטבע. "אתם לא תשפילו את מצחה של העבודה בכתר קוצים זה, אתם לא תצלבנו את האנושות על צלב של זהב", סיכם את נאומו בריאן בלי להתיר ספק באשר לדעתו על בסיס הזהב.²²

מה היה בסיס הזהב שנגדו יצא בריאן? מקורו של בסיס הזהב בכתב הזכויות הבנקאי (Bank Charter Act) משנת 1844, שבין היתר קבע כי השטרלינג הייב להיות מכוסה כולו בזהב. כלומר, אם הבנק המרכזי האנגלי (The Bank of England) מעוניין להדפיס עוד כסף עליו לדאוג ליבוא של זהב נוסף אל תוך אנגליה, שיגבה את כמות הכסף הנוספת שהוא מזרים לשוק. מנגד, ברגע שזהב יצא מהמדינה (למשל כאשר רכשו באמצעותו מטבע זר), נדרש הבנק לנקוט פעולה מאזנת שתפחית את כמות הכסף הזורם במחזור. הבנק עושה זאת על ידי העלאת שיעור

(Kautsky, 1854-1938), מי שתרים יותר מכל אדם אחר לפופולריזציה של המחשבה המרקסיסטית, ומילא תפקיד מרכזי במפלגה הסוציאליסטית הגרמנית (SPD) בתחילת המאה ה-20, הבחין בין שני הסוגים:

ההון התעשייתי, מעמד בעלי המפעלים התעשייתיים, מבטא מגמות שונות מאלו האופייניות להון הפיננסי. הוא נוטה לשלום בינלאומי, להגבלת השלטון האבסולוטי במדינה בדרך של הקמת מוסדות דמוקרטיים פרלמנטריים, הוא נוטה לחסכוניות בתקציב המדינה, ומתייצב תמיד נגד הטלת מכס על מצרכי מחיה וחומרי גלם.¹³

ההבחנה בין הון סיבוב להון ייצור, שהביטוי הממשי שלה הוא הניגוד בין התעשיין לבין איש הפיננסיים, הייתה חלק מרכזי בדיון הפוליטי של סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, אף שגם אז היא זכתה להתייחסות מעטה בהיסטוריוגרפיה.¹⁴ ברבע האחרון של המאה ה-19 ובמחצית הראשונה של המאה ה-20 בא הניגוד בין שני התחומים לכדי ביטוי פוליטי וכלכלי מובהק, וזאת ברגע שהמערכת המוניטרית הבינלאומית החלה לפעול על בסיס הזהב (The Gold Standard).¹⁵ שיטה זו חיזקה את שליטתם של קומץ אנשים, שנהגו לכנותם "אוליגרכיה פיננסיית", על מערכת האשראי והמטבע.¹⁶

הכלכלה העולמית ניצבה בפני שתי בעיות עיקריות במאה ה-19. הראשונה הייתה בעיית המטבע העולמית; והשנייה, הקשורה בה בעבותות, הייתה השיטה הקולוניאלית, רוצה לומר, מערכת היחסים בין המדינות הקפיטליסטיות (על השלבים השונים שבהם נמצאות המדינות השונות) לעולם השלישי ולמדינות המתפתחות. סביב שתי בעיות אלו התקיימה מחלוקת שפילגה את מקבלי ההחלטות בכל אתר. ניגודי האינטרסים בצמרת הפוליטית היו כה בולטים שההבחנה בין אלו שתמכו בחיזוק תחום הייצור לבין אלו שתמכו בחיזוק תחום הסיבוב עמדה על סדר היום הפומבי במפנה המאות. העיון בעמדות השונות שעמדו אז על הפרק יכול לתרום להבנת הניגוד בין שני התחומים, הזוכה במשבר הכלכלי הנוכחי לתשומת לב מרבית, ובכך להביא גם להבנה טובה יותר של המשבר הנוכחי.

זהות אינטרסים משני צדי האוקיינוס

בשנים האחרונות של המאה ה-19 נישאו שני נאומים מכוננים בהיסטוריה הפוליטית של ארצות הברית ושל התנועה הציונית. הראשון, שכל תלמיד להיסטוריה אמריקאית מכיר, הגו "נאום צלב הזהב" (Cross of Gold speech) שנשא ויליאם בריאן (Bryan) בעת שהתמודד על ראשות המפלגה הדמוקרטית בשנת 1896.¹⁷ השני, "הנאום אל הרוטשילדים", נכתב בשנת 1895 אולם לא נישא, והיה

הריבית, שהובילה מאליה לצמצום ההלוואות שניתנות לציבור (כלומר ליוזמים ובעלי הון), ושפירושה חזרה של שטרות הכסף מן הציבור אל הבנק. כפועל יוצא ממציאות מוניטרית זו נפגעו היצרנים, עקב עליית שיעור ההחזר הכספי שהושת על ההלוואות שהללו נטלו מהבנקים. יתר על כן, עליית הריבית הובילה להאטה בפעילות הכלכלית, לאבטלה ולהגדלת המצוקה. אחת הטענות שהעלו המתנגדים לבסיס הזהב משני צדי האוקיינוס האטלנטי הייתה שהמנגנון מסר את השליטה על מערכת המטבע והאשראי העולמי לידי אוליגרכים כלכליים שהיו מעוניינים במדיניות של ריבית גבוהה לצורך הרווחים הפרטיים שלהם. הטענה התבססה גם על העובדה שהריוקטוריון של בנק אנגליה הורכב ברובו מחבורה קטנה של בנקאים פרטיים.²³

לאורך השנים היו שטענו שחלק מהמדינאים ב"תנועה הפופוליסטית" (Populist Movement) שהובילה את המאבק נגד בסיס הזהב, ושבראשה עמד בריאן, היו אנטישמיים.²⁴ למעשה, לא היהודים הם אלה שהפריעו לבריאן, אלא מה שהוא ראה כלפיתת החנק של ההון הפיננסי על התפתחות החברה האמריקאית. מאחר שבאותה העת הייתה משפחת רוטשילד סמלו של ההון הפיננסי האירופאי (בצד מקבילתה משפחת מורגן [Morgan] באמריקה), הרי שהיא שימשה מוקד לחציו של בריאן.²⁵ בנאום לפני קהל יהודי התייחס לכך בריאן:

אנחנו מתנגדים למדיניות הפיננסית של ג'יי פירופנט מורגן כשם שאנחנו מתנגדים למדיניות הפיננסית של הרוטשילדים. אנחנו לא תוקפים את הגזע, אנחנו תוקפים את תאוות הבצע והחמדנות שלא מבחינה בין גזע ודת. אינני יודע על שום מעמד בקרב עמנו שבשם ההיסטוריה שלו יכול להזדהות טוב יותר עם ההמונים הנאבקים בקמפיין שלנו מאשר הגזע של דוברי העברית.²⁶

גם הרצל, שבניו לבין בריאן השתרעו אלפי קילומטרים, ראה במדיניות הכלכלית של אנשי הממון את הגורם המדכא את התפתחות תנועתו.²⁷ ב"נאום אל הרוטשילדים", שנכתב ביוני 1895 כחלק מגייסונותיו לרתום את "היהודים הגדולים" לפרויקט הציוני, קושר הרצל בין השנאה ליהודים לבין הבעיה החברתית.²⁸ עם זאת, לפני שהגיש לבית רוטשילד את הנאום, כתב: "הגענו לידי סיכום שאין להביא את הנאום לפני הרוטשילדים, שהם אנשים שפלים, רודפי בצע ואנוכיים".²⁹ כמו בריאן, הרצל לא סלד מהרוטשילדים בגלל היותם עשירים. בפעם הראשונה שהרצל ניגש לכתוב ביומנו הוא כבר ידע לקבוע ש"אלה אינם חשים כלום מן האנטישמיות, שאת קיומה יש לזקוף בעיקר לחובתם".³⁰ לרידו של הרצל, העוצמה הכלכלית של אנשי הממון היהודים שבאה לידי ביטוי בשליטתם בעסקי האשראי והבורסה היא זו המעוררת את האנטישמיות; כמו כן, עוצמה פיננסית זו מחבלת בהתפתחות הכלכלית של המדינות האירופאיות. "אני מתנגד לבית רוטשילד, מפני שאני חושבו לאסון לאומי

ליהודים", כתב.³¹ בתחילה עוד קיווה הרצל לרתום בצורה כלשהי את אצולת הממון היהודית לפרויקט הציוני, אף על פי שראה בהם גורם מרכזי ביצירתה של ה"בעיה היהודית" באירופה. לרידו של הרצל:

הבנקים מתאגדים לקבוצות לשם עשיית עסקות גדולות ויוצרים את הקרטלים המרושעים הללו, שעדיין אין מכירים בנזק הרב שהם גורמים. ואתם בכל מקום בתוך העניין [...] אינני יודע אם אכן הממשלות כולן כבר מודעות לגודל הסכנה שביתכם מעמיד לפני העולם. בלעדיכם אי אפשר לנהל מלחמות, וכשמבקשים לעשות שלום תלויים בכם על אחת כמה וכמה [...] והנה על הכוחות הצבאיים הללו, שאין להם תקדים בהיסטוריה, אתם מנצחים מבחינה פיננסית, מעבר לרצונותיהן הסותרים של האומות!³²

ליחסו של הרצל כלפי בית רוטשילד, שאת עוצמתו תלה בכוח האשראי שלו, נודעה השפעה מכרעת על האופן שבו נוסדה והתהוותה התנועה הציונית. הסיבה לכך היא שמשמעותו של עיקור כוחה של משפחת רוטשילד, שעמד בבסיס מדיניותו של הרצל, היא תביעה למשטר חברתי אחד, שבו למדינה מונופול ובעלות על כל עסקי הכספים (הבנקאות, הבורסה והביטוח), וכן היא בעלת מסילות הברזל והקרקע. העיקרון הבסיסי הוא שבידי הציבור, המדינה, נמצאים המוסדות הכלכליים, ואילו בתחומי התעשייה, החקלאות והמסחר נוהגת יוזמה פרטית.

הרצל סבר שהעוצמה של הרוטשילדים איננה תלויה באופיים, וכאמור עושרם כשלעצמו לא הפריע לו כלל, אלא שהוא סבר שההצבר של בית רוטשילד היה ייחודי מפני שהייתה טמונה בו באופן ספציפי סכנה עולמית, שכן הון שכזה מתורגם בהכרח לכוח מדיני. כבריאן בארצות הברית, ושלא כמו הסוציאליסטים שראו את מעמד בעלי ההון כולו כמחולל מצוקה, זיהה הרצל את עיקר הבעיה בהון הפיננסי השולט במערכת האשראי, הפוגע קודם כול באינטרסים של התעשיינים.³³ תבונתו וניסיונו הפוליטי של הרצל הביאו אותו להבחין בקו החוצה את האליטות האירופאיות ויוצר ניגוד בתוכן. כתביו של הרצל מלאים בהבחנות חדות כתער לגבי התפקיד המנוון של ההון הפיננסי שבסוף המאה ה-19 היה שם נרדף לבית רוטשילד.³⁴

הרצל ובריאן היו נציגים של תנועות פוליטיות שהתמודדו עם התנאים המיוחדים שהקפיטליזם המודרני הציב לפניהם. התפתחותם של הקפיטליזם התעשייתי והסחר העולמי לצורכי תעשייה במהלך המאה ה-19 מיקמה את המערכת הפיננסית הבריטית בעמדת שליטה על הכלכלה העולמית, שממנה היה בידיה להשתלט על התהליך הקפיטליסטי בכללותו. במפנה המאה ה-19 השתנה אופיים של המבנה הכלכלי והיחסים בין מרכיבי המשק השונים. מורכבותה של חלוקת העבודה גברה, ושוק הסחורות והשירותים התרחב והפך למסועף יותר.

גם בסחר הבינלאומי חל שינוי, כאשר את אספקת המותרות לשכבות העילית שאפיינה אותו בעידן שקדם למאה ה-19 החליף יבוא של חומרי גלם ומוצרים אחרים הנחוצים לייצור התעשייתי באירופה. כך הפך הסחר העולמי לחיוני לתהליך הייצור בעולם המתועש. כל זה לווה במורכבות גוברת של שוק הכספים, וככל שהתקדם התיעוש עלתה הסיביות של מנגנון המטבע והאשראי, והצורך במנגנון שיספק כסף ואשראי הפך למכריע. עובדה זו העניקה לסוחר המטבע והאשראי עמדת מפתח שאפשרה להם לתמרן את התהליך הכלכלי כולו באמצעות שליטה על תנאיה של הפעילות העסקית.³⁵

בעוד שמרקס וקיינס ניתחו את מבנה החברה הקפיטליסטית והגיעו להבחנה בדבר ניגוד בין סוגי הון שונים בדרך התיאוריה, בריאן והרצל הגיעו למסקנות זהות באמצעות הניסיון האישי שצברו במהלך הביוגרפיה הפוליטית שלהם. כך למשל, לאחר שיחה שקיים עם גדול תעשייני גרמניה, גוסטב פון בוהלן קרופ (Krupp), שהתאונן על משפחת רוטשילד, כתב הרצל ביומנו: "וכך הצטייר מול עיני בכהירות נפלאה הניגוד בין בעלי הבנקים הגדולים [רוטשילד], העוֹינים אותי זה שנים בגלל הציונות שלי, ובין קבוצת התעשיינים הללו [שקרופ עמד בראש], הפונה אלי".³⁶ הרמיון הרב בהבחנותיהם של בריאן והרצל מאלף, שכן לא זו בלבד שלא הכירו זה את זה, אלא שניהם ביטאו התנגדות משמעותית ובעלת סיכוי של ממש לתמורה חברתית כללית בתקופה מכרעת מאין כמוה - תמורה שדרשה שינוי במעמדו ובתפקידו של הון הסיבוב. היחס של השניים לבתי רוטשילד ומורגן, כשני הנציגים המרכזיים של הון הסיבוב, מלמד עד כמה ראו בהם סכנה לתנועתם החברתית המתגבשת; זאת בעיקר עקב תפקידם המרכזי של הבנקאים הללו במערכת האשראי העולמית וחלקם ביצירת משטר של ריבית גבוהה ודפלציה. מבלי להרחיב בנושא יש רק לציין שניצחון מחנה בסיס הזהב והשלכותיו על החברות האמריקאית והאירופאית (וכן על הקולוניות) מילא תפקיד מרכזי בהתפתחותיות שהובילו למלחמת העולם הראשונה.

כאמור, העוינות של הרצל כוונה לפעילותה של משפחת רוטשילד ולא נשענה על בסיס אישי. מרוע אפוא היה ההון הפיננסי גורם עזין לפרויקט הציוני? התוכנית ההרצלית חתרה למודרניזציה ולפיתוח של המזרח התיכון בכרית עם הכוחות הבינלאומיים שתמכו בתהליך זה. השאלה הקולוניאלית עמדה על סדר היום של מקבלי ההחלטות במערב, ובראש ובראשונה השליטה באסיה ואופי השליטה, מה שמכונה בלשון הפוליטיקה האירופאית: "השאלה המזרחית". אולם לא היה זה מאבק בין מעצמות על שטח בלבד, שכן עיון בפוליטיקה המזרחית של המעצמות לפני מלחמת העולם הראשונה מגלה שהיה הבדל תוכני באופי השליטה בקולוניות ובמבנה המשקי שלהן. בקולוניות שלטו שתי מגמות עיקריות.

האחת חתרה לשמר את המבנה החד-ענפי, האגררי, של החברות הפריפריות, תוך כדי שימור המונופול על הטכנולוגיה התעשייתית בארצות הגרעין של האזור הממוזג - מערב אירופה ומזרח ארצות הברית; וכן להשתלט על מקורות אנרגיה חדשים, בעיקר נפט, שעשוי היה להבטיח רווחים עצומים לצד שליטה בתעשייה של ארצות הגרעין. מגמה זו יוצגה בספרה הכלכלית על ידי משפחת רוטשילד. המגמה השנייה, המנוגדת, כיוונה ליצוא הון ולתיעוש המזרח, דבר שפירושו היה שכירת המונופול האירופאי והפצת הטכנולוגיה התעשייתית על פני העולם.

מעט היסטוריונים בני הזמן הוא, כהובסון (Hobson) בספרו על האימפריאליזם ואירל (Earle) בספרו על המסילה הבגרדית, עמדו על הבדלי התוכן במאבק בין מחנות מנוגדים בתוך אירופה כלפי השאלה הקולוניאלית.³⁷ מאבקים פוליטיים שלבשו צורה של מלחמה על חופש הסחר, על עקרון "הדלת הפתוחה", על זיכיונות למפעלים תעשייתיים בפריפריה, פילגו לא בין המדינות באירופה אלא בין קבוצות שונות בכל מדינה עצמה, ואפשרו צירופים חולפים של בריתות ויריבויות בין המעצמות האירופאיות לבין עצמן לפי הכרעות פוליטיות פנימיות. החברה היהודית באירופה נקלעה בדרכה המיוחדת לתוך אותו מתח אירופאי, על גילוייו במדיניות החוץ והפנים, על כל הגוונים הנתונים משמרנות מזה ועד רדיקליזם מזה. הציונות, עוד בטרם כינונה כתנועה פוליטית על ידי הרצל ובווראי בעקבות פעילותו, עמדה בפני הבירה: לבוא לארץ ישראל כשלוחה של אזור השליטה האירופאי, המבקשת לשמר את קיומה על ידי עיצוב המזרח בהתאם לצרכיה, או להשתלב במערך האירופאי החדש, הנערך למלחמת תנופה נגד המבנה הקולוניאלי הישן.

ביומנו חוזר הרצל פעמים רבות על הרעיון שהתנועה הציונית צריכה להביא למזרח את הטוב והנעלה שבציוויליזציה האירופאית. בשאלה הקולוניאלית הוא נוקט עמדה חד-משמעית, כפי שמסתבר מכתביו ומבחינת הפוליטיקה הציונית שניהל: עתידו של היישוב היהודי, כפתרון לעם, מוכרח להתקשר עם שינוי מבנה - לא שינוי פנימי בלבד, אלא של אירופה כולה ומעמדה באסיה. לאורך היומנים שלו הוא מבקר בחריפות את השיטה הקולוניאלית, המשמרת עבור אירופה את הישגי הטכניקה המודרנית. במסעותיו במדינות אירופה ובפגישותיו עם מדינאים הוא מבקש לקשור קשר עם מעצבי המהלך החדש, הפרוגרסיבי. יפים דבריו אלה של הרצל לתיאור מגמתו:

ואז דיברתי בהרחבה על היתרונות שיצמחו לאוריינט מן התוכנית שלי [...] נוכל לתרום הרבה לקיומה של תורכיה [...] אנחנו נעשה להבראת קן החולי של האוריינט. נבנה את מסילות הברזל לאסיה, את דרך המלך של עמי התרבות. ודרך המלך הזאת לא תהיה עוד אחר כך נחלתה של מעצמה אחת ויחידה.³⁸

בריאן והרצל רואים את היסוד ההרסני של הקפיטליזם במעורבות של המגזר הפרטי, נציגי הון הסיכוב, במערכת האשראי והמטבע - בין אם באמצעות הבורסה השייכת לשוק הפרטי ובין אם בהשתתפות בניהול הבנק המרכזי, המהווה מכשיר פיננסי של המדינה. זו הסיבה, לדידם, שהפוליטיקה הקולוניאלית זוכה למעמד של בכורה, ולפיכך, על מנת לשנות את המגמה הפוליטית, יש לנטרל את הון הסיכוב. חלק מרכזי בתוכניותיהם של הרצל ובריאן היה הדרישה להעברת מערכת האשראי והמטבע כולה לבעלות המדינה מידי העסקים הפרטיים: "[...] אנו סבורים שהזכות לטבוע מטבעות ולהנפיק כסף היא סמכותה של הממשלה. [...] אנו מאמינים שזהו חלק מן הריבונות, ואין למסור לידי אנשים פרטיים את הסמכות לחוקק חוקים או להטיל מסים".³⁹ בריאן מוסיף לתאר את התנגדותה של המערכת הפיננסית לכך שהמדינה תהיה אחראית על הדפסת הכסף ועל מערכת האשראי והמטבע: "אלה שמתנגדים [לנו] אומרים לנו שהנפקת כסף נייד היא תפקידו של בנק [פרטי] ועל הממשלה לצאת מעסק הבנקאות [...] אני אומר להם [...] שהנפקת כסף הוא תפקיד של המדינה, ושעל הבנקים לצאת מעסק השלטון".⁴⁰ גם הרצל, כבריאן, טען שבחברה החדשה "אנו נסגור את הבורסות מיד לאחר שיעמדו על תלן! במילים אחרות, אנו ננהיג את מונופול הבורסה. אכן, כל הסחר בכספים יולאם".⁴¹ כלומר, כל פעילות של מסחר במטבע, בניירות ובאשראי תהיה כבעלות המדינה.

בין אז להיום

היסטוריון העוסק בהתפתחויות הכלכליות והפוליטיות של סוף המאה ה-19 ימצא דמיון רב בין המציאות הכלכלית והחברתית דאז לבין המציאות בימינו. אמנם חלו שינויים במנגנונים הכלכליים והפוליטיים, אולם בחינת מוקדי העוצמה החברתית מראה שמבחינה מהותית אותם כוחות חברתיים ששלטו אז במערכת האשראי והמטבע שולטים בה גם כיום. מפנה המאות ה-19 וה-20 היה משופע ביכול של ספרות תיאורית (לאו דווקא מרקסיסטית), הן בארצות הברית והן באירופה, על אודות שאלת מוקדי השליטה של החברה הקפיטליסטית. די אם נציין את הספר כספם של אנשים אחרים שכתב השופט האמריקאי לואיס ברנדייס (Brandies) לפני כמאה שנה וזוכה בזמננו לערנה מחודשת (אפילו בעיתונות הישראלית).⁴² הספר הוא כתב אשמה נושך ביותר נגד לפיתת החנק של ג'יי פי מורגן (1837-1913), שהיה הבנקאי החזק ביותר בוול סטריט, על מערכת האשראי האמריקאית וכן הספר מורגן - המלך הבלתי מוכתר של העולם מאת פריץ שוורץ (Schwartz) הגרמני, שהשתייך לקבוצת "מתקני המטבע" באירופה שחתרה לביטולו של בסיס הזהב.⁴³ מחקריו של לוינסון (Lewinson) על הקפיטליזם הגרמני נוקטים גישה דומה

למחקרים שמצוינים למעלה, אם כי מסתיימים במסקנות שונות, וגם הם מצביעים על התפקיד הדפליציוני של הפיננסיירים במערכת האשראי.⁴⁴ באנגליה יש לציין את מחקרו החלוצי של הובסון על האימפריאליזם, שקבע למשך שנות דור את הכיוון שאליו התקדם המחקר בתחום, ואת הקבוצה של "מתקני המטבע", דוגמת ארתור קיטצון (Kitson) ופרידריק סודי (Soddy), שפעלה בעיקר בחוגים הפוליטיים והאקדמיים נגד בסיס הזהב.⁴⁵ ספרים אלה הם דוגמה מצוינת לחיבורים המנתחים את התוצאות של השתלטות ההון הפיננסי על החברה האמריקאית והאירופאית. ברנדייס, כמו מרקס לפניו או קיינס במקביל אליו ואחריו, כתב ב-1914 ש"היסוד המרכזי באוליגרכיה הכלכלית שלנו הוא בנקאי ההשקעות. בנקים, תאגירי נאמנות וחברות ביטוח הם הכלי שלו לשליטה ברכבות, בשירותים ציבוריים ובחברות תעשייתיות. הם הנתינים שלו [...] למעשה שום עסק גדול לא יכול להתרחש במדינה ללא אישורו".⁴⁶ בתיאורו את המציאות בתחילת המאה ה-20 בארצות הברית ראה ברנדייס לנגד עיניו את השתלטות בעל ההון הפיננסי על התעשייה האמריקאית:

האווזה שמטילה את ביצי הזהב נחשבה לנכס הגדול ביותר. אבל רוחנית יותר מהאווזה הזאת היא הפריבילגיה לקחת את ביצי הזהב שהטילה האווזה של מישהו אחר [התעשיינים]. בנקאי ההשקעות והחברים שלהם הם אלה שבידיהם נתונה עכשיו הפריבילגיה הזאת. הם שולטים בעם דרך כספו של העם.⁴⁷

התחזקותם של הספקולנטים ושל בעלי ההון הפיננסי בעשורים האחרונים באה לידי ביטוי בכמה תחומים. ראשית, היקף המסחר בנכסים פיננסיים גדל לנפח חסר תקדים. אם בשנת 1980 היחס בין הנכסים הפיננסיים בעולם לבין התוצר העולמי השנתי היה 109%, בשנת 2005 עומד היחס על כ-316%, שינוי של 300% בתוך 25 שנה; כלומר, קפיצה עצומה בכמות הנכסים הפיננסיים לעומת כמות הסחורות הריאליות הנמצאות בשוק העולמי.⁴⁸ בין 2003 ל-2008, לדוגמה, גדל היקף הסכום בהשקעות ספקולטיביות בסחורות מ-13 מיליארד דולר ל-317 מיליארד דולר, עלייה של יותר מ-2,300%. אפשר להציג זאת גם בצורה אחרת: בשנת 2008 נסחרה כל חבית נפט 27 פעמים בממוצע לפני שנמסרה בפועל לאלו שצרכו אותה.⁴⁹

שנית, שוק ההון הפך להיות המתווך המרכזי בעסקאות. אם בעבר מילאו הפיקדונות הבנקאיים את פונקציית התיווך, הרי שכיום דוחק שוק ההון את רגליה של הבנקאות המסורתית המסורתית לטובת מכשירים פיננסיים שונים. ב-1980 היוו הפיקדונות הבנקאיים כ-42% מסך הנכסים הפיננסיים בעולם, ובשנת 2005 צנח הנתון ל-27%. המעבר מצורות מימון מסורתיות ושמרניות יותר, שאפיינו את הבנקים המסחריים, אל הבנקים להשקעות אפשר גיוס כספים בצורות

ספקולטיביות יותר הניתנות פחות למעקב ולרגולציה. הדבר הביא לרווחים אסטרונומיים לבנקים להשקעות (שהרוויחו יותר ויותר מפעולת התיווך) וחזק את מעמדם מול הבנקים המסחריים.⁵⁰

אלן גרינספאן (Greenspan), מי שעמד בראש הבנק המרכזי האמריקאי במשך כמעט עשרים שנה, סיפר באוטוביוגרפיה שלו על הניסיון הרב שרכש בעולם הבנקים להשקעות:

העבודה במועצת המנהלים של מורגן הייתה הזדמנות נפלאה ללמוד את דרכי הפעולה הפנימיות של ענף הפיננסים העולמי [...] "זה נכון", הם הסבירו [הנהלת הבנק]. [...] אנחנו לא עושים כסף מהחזיר. אנחנו עושי שוק: אנחנו מקבלים את המרווח בין מחיר התן ומחיר הקח, ואין זה משנה לאיזה כיוון נעים שערי המט"ח". כמו eBay בימינו, הם קיבלו נתח קטן מכל עסקה שבה שימשו כמתווכים - והם עשו זאת בסדר גודל עצום.⁵¹

שלישית, בסוף שנות ה-70 חל מהפך מוניטריסטי כאשר התיאוריה המוניטריסטית והאידיאולוגיה הניאו-ליברלית מבית מדרשו של מילטון פרידמן השתלטו ודחקו את רגליה של התיאוריה הקיינסיאנית. הסוגיה הבלעדית העומדת במרכז של התיאוריה המוניטריסטית היא כמות הכסף שבמחזור, שקובעת את גודל ההכנסה הלאומית, ואילו השינויים בכמות הכסף הם שקובעים את שיעור האבטלה והאינפלציה. גידול בכמות הכסף במחזור מטה את המשק לאינפלציה (עלייה במחירים) וגידול בשיעור התעסוקה; מנגד, צמצום כמות הכסף במחזור מטה את המשק לדפלציה (ירידה במחירים) ולצמצום שיעור המועסקים. המדיניות הכלכלית המבוססת על תיאוריה זו גורסת שתפקידה היחיד של הממשלה הוא לווסת את כמות הכסף שבמחזור ותו לא, ואילו בשאר ההיבטים הכלכליים השוק יווסת את עצמו.⁵²

כחלק מהמהפך המוניטריסטי הותרו רוב החסמים והרגולציות על שוק ההון והמטבע, ונוצרו שלל מוצרים פיננסיים חדשים שהפכו את שוק ההון למערכת ספקולטיבית יותר ושינו את אופן ניהול הסיכונים בשוק ההון. המשברים באסיה, ברוסיה ובמקומות נוספים הוכיחו כיצד אפשרו המכשירים הפיננסיים לארגן מניפולציות בשוק ההון ובמטבעות, שאפשרו בתורן לפרק כלכלה של מדינה בתוך דקות.⁵³ בנוסף, הסרת הרגולציה הצמיחה שחקנים חדשים בדמות קרנות גידור,⁵⁴ שאפשרו להרחיב את הפעולות שניתן לבצע בכספי הציבור. אם בעבר לא יכלו הקרנות הרגילות לבצע פעילות "שורט",⁵⁵ הרי שקרנות הגידור החדשות הפכו לשחקנים ספקולטיביים ראשונים במעלה. כך, בשנת 1990 עמד מספר קרנות הגידור על 610 ובשנת 2007 כבר עמד מספרן על 9,575.

שנות המשבר הכלכלי העולמי האחרון הביאו לא מעט כלכלנים, גם כאלו מתוך

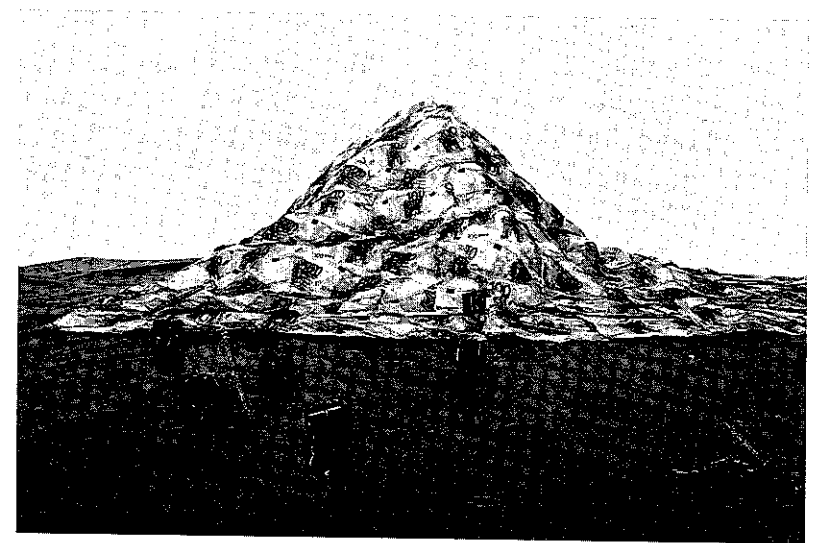
לב לבו של הממסד, לחזור ולעיין מחדש, לאחר כמעט חצי מאה של התעלמות, במרקס, קיינס ומינסקי (Minsky). מאז המשברים של סוף המאה הקודמת ותחילת המאה הנוכחית, וביתר שאת מאז פרוץ המשבר האחרון, ניתן למצוא עוד ועוד תיאורים בעיתונות הכלכלית שלפיהם "הקפיטליזם הפיננסי החדש מייצג את ניצחון הסוחר בנכסים על פני היצרן"; יותר ויותר כלכלנים תיארו את [...] ניצחון [...] הספקולנט על המנהל, והפיננסייר על היצרן".⁵⁶ אך אותה מציאות כלכלית לא הייתה "כלכלה חדשה" אלא תוארה כמעט 150 שנה קודם לכן על ידי מרקס, כשתיאר, למשל, את השתלטותו של איש הכספים על היצרן:

כאשר המסחר בכספים נפרד מן המסחר בסחורות הוא קונה לעצמו - במסגרת תנאים הנקבעים על ידי הייצור והמסחר בסחורות ובתוך גבולות אלו - תנועה משלו, חוקים ופאזות מיוחדים הנקבעים על ידי הטבע העצמי שלו. נוסף על כך מתרחב המסחר בכספים, עם התפתחותו, לכלל מסחר בניירות ערך, וניירות אלה אינם ניירות המדינה אלא מתנספות עליהם מניות תעשייה ותחבורה; בכך משתלט המסחר בכספים במישרין על חלק מן הייצור, שהוא (המסחר בכספים) כפוף לו באופן כללי, והפעולה החוזרת של המסחר בכספים על הייצור נעשית בדרך זו עוד יותר חזקה ומורכבת. סוחריו הכספים הם בעלי רכבות, מכרות, מפעלי ברזל וכו'. אמצעי ייצור אלה מקבלים אופי כפול: ניהולם חייב להתבצע פעם לפי האינטרסים של הייצור הבלתי אמצעי, ופעם גם לפי צרכיהם של בעלי המניות, ככל שהם סוחריו כספים.⁵⁷

ג'ורג סורוס תיאר את תוצאותיה של השתלטות הקפיטליזם הפיננסי וההון הפיננסי באותה הצורה:

התכונה המובהקת של השיטה הקפיטליסטית הגלובלית היא תנועה חופשית של ההון. [...] כיוון שההון הפיננסי נייד עוד יותר מן ההשקעה הפיזית, הוא תופס עמדה מיוחסת. זאת הסיבה לכך שההון הפיננסי ממלא תפקיד חשוב כליכך בעולם היום, וזאת הסיבה לכך שהשפעת השווקים הפיננסיים ממשיכה להתחזק בתוך המערכת הקפיטליסטית הגלובלית.⁵⁸

יזם מול ספקולנט - אינפלציה מול דפלציה: בבסיס הניגוד בין היזם לספקולנט, בין הון הייצור להון הסיכוב, עומדת המחלוקת על זמינותו של האשראי. בנאומו לעיל יצא בריאן נגד בסיס הזהב כמכשיר המייקר את הכסף ומעודד דפלציה. גם בבסיס התנגדותו של הרצל עמדה ההבנה שהרוטשילדים, שהיו הארכיטקטים העולמיים של בסיס הזהב, מתנגדים לפרויקט הציוני בשל התפקיד הפרוגרסיבי, האנטי-דפלציוני, שהתנועה הציונית עתירה הייתה למלא במזרח התיכון. מהו אם כן טיבו של הוויכוח על זמינות הכסף?

ורד ניסים, ללא כותרות, 2007-2008, מתוך הסדרה "השדה", צילום, 100x66.7 ס"מ

כאן המקום לעמוד על שני מונחים הקשורים ישירות בהיצע הכסף - אינפלציה ודפלציה. אינפלציה היא תהליך של עלייה ממושכת וכללית ברמת המחירים במשק. דפלציה, מנגד, מאופיינת כתהליך של ירידה ברמת המחירים הכללית. גידול בכמות הכסף הזורם במחזור כיהס להיצע הסחורות גורם לעליית מחירים. זאת משום שככל שכמות הכסף הנזיל גבוהה יותר, כך יכול להרשות לעצמו הציבור לרכוש יותר, ועל כן עולה הביקוש ומביא לעליית מחירים. אמנם כאשר קצב העלייה בכמות הכסף הזורם במחזור איטי ומותאם לצמיחת המשק ולהתרחבות השוק (בתנאים הקיימים כיום, 3%-6%) הרי לא רק שהגידול אינו גורם לכאוס, אלא הוא אף תורם ליציבותה של הכלכלה ומפרנס את כלל השחקנים בשוק. אך כאשר כמות הכסף גדלה באופן לא פרופורציונלי מתרחשת עליית מחירים, קרי אינפלציה. אינפלציה גבוהה בשיעור של שתי ספרות או יותר, העשויה להגיע גם לשלב של "היפר-אינפלציה", שבו עולים המחירים בשיעור של כמה מאות אחוזים בשנה, גורמת להתרוששותו של הציבור. כאשר כמות הכסף הזורם במחזור קטנה מתרחש תהליך הפוך, דפלציוני: המחירים יורדים, נפח הפעילות הכלכלית במשק קטן, הייצור מצטמצם, והמשק עלול להיקלע למשבר חריף.

שתי התנועות האפשריות היחידות של הכסף הן, אם כן, למעלה או למטה: מחירו עולה או שמתרד יורד. התופעות הכלליות שתנועות אלו יוצרות נקראות (בהתאמה): תהליך אינפלציוני או דפלציוני. התפיסה הרווחת גורסת שיש להילחם

באינפלציה וכי דפלציה היא אסון. נשאלת השאלה: האם תופעות אלו הן תוצר לוואי של פעילויות אחרות?

כדי לענות על שאלה זו יש לעמוד על העניין הבא: מי שבאפשרותו לקבוע את כמות הכסף במחזור מחזיק למעשה בעמדת השפעה רבת עוצמה על החיים הכלכליים. ביכולתו לשלוט ברמת המחירים, ומכאן מובן שיש לו כוח רב על המשברים הכלכליים, על המחזוריות הכלכלית ("ציקלוס"), על קצב תהליכי הגאות והשפל ועוד. מצב אינפלציוני עקב ירידת ערך הכסף מיטיב עם בעלי החוב לבנק, ואם כן רוב הציבור המצוי בחוב (משיכת יתר בבנק, שטרות חוב, הלוואות ועוד) נהנה ממנו. שהרי עתה הלווה מחזיק ברשותו כמות גדולה יותר של כסף, שערכו כיהס לסחורות נמוך יותר, והוא יכול להחזיר את הכסף לבנק ביתר קלות. אם כן, במצב אינפלציוני לבעל החוב יש סיכוי טוב יותר להיפרע מחובותיו ומהריכויות שלו לבנק.

לא רק השכיר הממוצע מרוויח מתהליך אינפלציוני. דמות נוספת מרוויחה - התעשיין, היום. ראשית, האינפלציה מקטינה את החובות הכובלים אותו לבנק (לעתים הריכוית לכדה צוברת חוב העלול להפיל עסק). שנית, במצב אינפלציוני גם שער המטבע פועל לטובתו של התעשיין הסוחר עם השוק העולמי. זאת מכיוון שככל שהמחירים בארצו גבוהים יותר כך יורד שער המטבע של מדינתו, וכפועל יוצא מכך המשקיעים הזרים, הרוכשים את המטבע המקומי בזול, מעוניינים יותר ויותר לקנות מוצרים בארץ. מציאות זו מובילה בהכרח להגדלת היצוא, ומתוך כך לחיזוק התעשייה המייצאת. מובן שכפועל יוצא מתהליכים אלו יש ביקוש לידיים עובדות, האבטלה קטנה, לציבור יש יותר כסף וחוזר חלילה.⁵⁹

במצב הדפלציוני מתרחש תהליך של צמצום. ירידת המחירים נובעת מירידה בביקושים, וככל שיוורדים המחירים מצפה הציבור לירידה נוספת. כך שהתהליך הדפלציוני עשוי להוביל להקפאת הפעילות הכלכלית ("סטגנציה"), שבה המשק כולו נכנס לתרדמה שתוצאותיה אכזריות. באין ביקוש והזמנות חדשות, היצרן מוצא עצמו מחזיק סחורה במלאי שאי-אפשר למכור אותה. תהליך זה עלול להתפשט כאש בשדה קוצים במשק כולו ולהוביל לפיטורים ולאבטלה רבתי. בעקבות חוסר התעסוקה מצמצם הציבור את רכישותיו, ובמקום להוציא כסף הוא מעדיף לחסוך. במצב זה הכסף מופקד כחיסכון בבנקים עד לירידת המחירים הבאה. בשלב הבא מוביל הקיפאון הזה לירידה בשכר העבודה במשק, ובעקבותיה נאלץ האזרח לנצל את חסכונו כדי לעמוד בהוצאות הקיום ההכרחיות ביותר.

מנקודת מבטה של המערכת הפיננסית המציאות שונה לחלוטין, כמובן. בעלי ההון הפיננסי מרוויחים מהחובות הגדולים כקטנים. יתר על כן, הם גם נהנים מכוח הקנייה האיתן שלהם, המיתרגם בנקודות שפל כלכלי אלו לרכישת חברות,

שחשוב בתיאוריות הללו הוא התעלמותן מטיעונים פוליטיים, כדוגמת אלה של הרצל ובריאן, מתוך תפיסה שה"הון" בכללותו חייב לנהוג בדרך מסוימת. דטרמיניזם זה - שהשתלט גם על המחשבה השמאלית בעשרות השנים האחרונות - אינו מוביל להבנה מפוכחת של המציאות הכלכלית והפוליטית, אלא פעמים רבות למאבקים עקרים.

תגודות השוק מאפשרות עשיית רווחים. למי? עליית המחירים האינפלציונית מביאה רווחים ליצרנים ולסוחרים (תעשיינים, בעלי עסק זעירים, חקלאים), בעוד שהתהליך הנגדי של ירידת מחירים מביא רווחים להון הסיבוב, לבעלי ההון הפיננסי. זאת נקודה חשובה ביותר, שכן ירידת מחירים - דפלציה - אינה פוגעת בכולם. ספסרי הבורסה מרוויחים מירידה זו באמצעות התהליכים שתיארנו. יתר על כן, המניפולציות הכלכליות (הגידורים במשבר האחרון הנם דוגמה מצוינת למניפולציות שכאלו) מביאות לידי כך שגם במקרה של עליית מחירים הספסרים מרוויחים. אולם, בעוד שבתהליך של עליית מחירים החלק היצרני והפרודוקטיבי בחברה מרוויח (התעשיין, הפועל, החנווני, החקלאי, עובד המדינה) - הרי שבתהליך ירידת מחירים מרוויח רק החלק הפרויטי, המספסר, ההון הפיננסי.⁶³ מכיוון שהניגוד בין סחורה לממון עודנו קיים, להבחרתו יש חשיבות רבה על מנת להבין את הדינמיקה של המשבר הכלכלי הנוכחי. מה עיקר ההבדל בין שני מיני הבעלות על הון? בין מי שבבעלותו עסק לא פיננסי, והוא קשור לשוק ההון בשל היות הונו מיוצג בניירות, לבין מי שההון שבבעלותו הוא עסק פיננסי שאינו אלא מנגנון של תיווך כספי, בית מסחר שהסחורה הנסחרת בו היא ההתחייבויות והחובות של כל יתר העסקים: הניירות המייצגים את הנכסים של העסקים הלא פיננסיים (מניות) או את החובות שלהם ושל המדינה (איגרות חוב)? כמו כל סוחר, האחרונים מעוניינים בהפרש שבין מחירי הקנייה והמכירה של הנייר - כלומר של חובות כל עולם העסקים והמדינה.⁶⁴

שוק זה חייב להיות ריכוזי לעילא, וזאת מן הטעם הבא: חברה תעשייתית מפותחת אינה יכולה לתפקד ללא מכשיר המאפשר באופן שוטף גיוס של הסכונות והעמדתם לרשות העסקים הזקוקים דרך קבע לאשראי ארוך טווח לשם תפקודם התקין. שוק זה מוכרח לפעול במתכונת של מכירה פומבית - כלומר להפגיש בכל רגע את כלל המבקשים וכלל המציעים סוג זה של אשראי. ריכוזיות זו גורמת ממילא לריכוזיות של העסקים הפועלים והמפעילים בשוק זה; ומכיוון שכל שוקי ההון המקומיים הם למעשה בימינו שוק הון גלובלי אחד, הרי כוח השליטה בתנועות ההיצע והביקוש בשוק זה המתרכז בידי המפעילים (הבורסאים), המתווכים הפיננסיים הנזכרים) הוא עצום עד כדי כך שהניע רבים לדרוש רפורמה שתהפוך את כל התיווך הפיננסי הזה מעסק פרטי לשירות ציבורי. החוסך הפרטי

מפעלים, בתי עסק ועוד במחירים זעומים. תהליך זה של רכישות "בזול" זכה בזמנם של רייגן ותאצ'ר לכינוי "יריד החברות".⁶⁰ פירושה של ירידת המחירים והדפלציונית, אם כן, הוא עליית כוח הקנייה של בעלי הון הסיבוב, שהרי הם מחזיקים במעט הכסף החופשי הקיים בשוק, שערכו ביחס לסחורות גבוה יותר. עליית הערך של הכסף במדינה מביאה לכך שהמטבע המקומי יהיה מבוקש בחו"ל. לפיכך שער החליפין שלו יעלה. לעתים מתרחשת העלייה בשער המטבע במהירות כה גבוהה עד שהיא מקדימה את העלייה בכוח הקנייה המקומי של הכסף. בשלב זה מתחיל הספקולנט לנצל את הפרשי המטבע לטובתו.⁶¹

בין הספקולנטים ישנם אלה החוזים בהצלחה זו או אחרת את תנועות השוק ופועלים בהתאם. ספקולנטים אחרים, בעלי היקף פעילות גדול ומשמעותי, אף משפיעים על התנועות והמגמות. כאן המקום להתעכב בקצרה על מיתוס נוסף של הקפיטליזם הפיננסי: "הקזינו הקפיטליסטי". המונח קזינו מתאים לתיאור פעולתם של השחקנים הקטנים והבינוניים המנסים לחזות את המציאות ו"מהמרים" עליה. הללו, מן הסתם, מרכיבים את רוב רובם של המשתתפים בפעילות הספקולטיבית בבורסה. אולם מי שנמנים עם הצמרת הפיננסית - "גולדמן זקס" (Goldman Sachs), "ג'יי פי מורגן", "ליהמן ברדרס" (Lehman Brothers) ואחרים - אינם פועלים כשחקני רולטה אלא קובעים את מהלך העניינים.⁶²

רואים אפוא שעליית שיערי המטבע מובילה לירידת מחירים כללית. זאת, בתורה, מביאה לצמצום היצוא. מובן שמנקודת מבטו של הקונה אין היגיון לעסקה: מחיר הממון גבוה מדי, ולפיכך העסקה - שנעשית באמצעות ממון זה - יקרה מדי; שכן ירידת מחירים פירושה בהכרח עלייה בשער המטבע, ייקור הסחורות, החלשת היצוא וחוזר חלילה. לאור זאת, התחזקות המטבע המקומי מול המערכת הבינלאומית מובילה להחלשת היצוא.

התבוננות בהיסטוריה של הקפיטליזם מראה שתגודות בין שפע לצנע מתרחשות תדיר. תיאוריות רבות - ליברליות, מרקסיסטיות, קיינסיאניות, מוניטריסטיות ועוד - מנסות להסביר את "הגלים הגדולים" ואת אופני התמשותם בכלכלה הקפיטליסטית המודרנית. המשותף לכל התיאוריות הללו הוא דטרמיניזם שלהן, הגורס ש"הגלים" הם מחויבי המציאות והפעילות הכלכלית האנושית היא עלה נידף הנע עליהן. אי לכך, לאדם הקטן אין יכולת להשפיע על המציאות הכלכלית (ומכאן גם על המציאות הפוליטית, החברתית, הטכנולוגית ועוד). בכל התיאוריות הדטרמיניסטיות הללו לפוליטיקה אין כל משמעות. טענתי היא כי כאשר מציבים את "היד הנעלמה" כאמיתה ורואים בה את הבסיס לכל ההתנהגות הכלכלית, הרי שמושגים כגון "טעות", "גלים", "משבריות קבועה" ועוד משמשים כ"מגן תיאורטי" לחוגים הפיננסיים המרוויחים מהמציאות הדפלציונית. לענייננו, מה

שקונה נייר ערך ימשיך לזכות בתשואה על הנייר שקנה ואף להרוויח מעליית ערכו של הנייר, אבל לא ימצא אינטרס פרטי חזק דיו לגרום לתנודות במחירי הניירות על מנת להרוויח מההפרשים שהוא עצמו ייצר. מאחר שבכעשרות השנים האחרונות נדחו רעיונות אלה לקרן זווית, והעולם הוצף בתעמולה לטובת שוק הון "חופשי" מהגבלות כלשהן, דורשים כיום אלה המייצגים את האינטרסים של כלל הציבור, שאיננו מתפרנס מתיווך פיננסי, לכל הפחות להטיל הגבלות ופיקוחים מחמירים על החברות הבוררות השולטות בשוק והחולשות על הספקולציה בו.⁶⁵

אדם המשתמש כהלכה בסחרחרת המתוארת של עליית וירידת כמות הממון במחזור מרוויח כאשר הונו מיתרגם לסחורות וכאשר מחירי הסחורות נמצאים בעלייה. מנגד, כתמונת ראי, כשכוח הקנייה של הממון עולה - רווחיו יתעצמו ככל שיהיה מושקע במכשירה של המערכת הפיננסית. "נביאים" שכאלו אינם רבים, אך הם בנמצא; ואדם יכול, באמצעות לימוד וחניכה וסכום לא מבוטל של כסף, לרכוש לעצמו את היכולת להרוויח על ידי ניתוב הונו - כנדנדה - בין סחורות ובין ממון. ג'סי ליוורמור (Livermore), מגדולי הספקולנטים בכל הזמנים, תיאר זאת כך: "ב-1916 הרווחתי כשלושה מיליון דולרים, תחילה באמצעות קניות בבורסה עולה, ואחר כך, כשהמגמה התהפכה, באמצעות מכירות בשורט בבורסה יורדת. כבר אמרתי שאין סיבה להתחנן התונה קתולית עם צד אחד של השוק".⁶⁶

עורכת ה"Financial Times", גיליאן טט (Tett), פרסמה לאחרונה ספר בשם זהב של שוטים (Fool's Gold) שעניינו "איך תלום מחוצף של קליקה קטנה ב'ג'יי פי מורגן' הושחת על ידי תאוות הבצע של וול סטריט ושחרר קטסטרופה". הרעיון, כפי שראינו, ישן. קבוצה קטנה בחברה הבנקאית של "ג'יי פי מורגן" (שטט מכנה "המאפיה של מורגן"), נקטה מהלכים מודעים שהובילו למשבר הכלכלי האחרון.⁶⁷

עוד לפני שהספר התפרסם, היה ברור למי שהשקיף מעבר לכותרות העיתונים שהאסון הכלכלי לא הגיע מעצמו, עקב חוסר תשומת לב וכשלים מבניים ותו לא, אלא היה מי שניווט את המערכת הכלכלית לקראת משבר. בשימועים שנערכו לנציגים מהמערכת הפיננסית האמריקאית הוצגו ראיות המספרות חלק מרכזי מהסיפור. מתברר שמנהלים בכירים בוול סטריט ידעו על הקריסה הצפויה, והם "מברכים על האסטרטגיה שתגרום להם לרווחים עצומים" (לפי תכתובת פנימית ב"גולדמן זקס"). הסנטור קרל לוין - שמוביל את הקמפיין נגד החברה - קבע כי "הכיוון של 'גולדמן' היה ברור, הם מכרו את ניירות הערך האלה ללקוחות למרות שידעו כי הם רעילים".⁶⁸

באקטואליה הכלכלית שכבר התקרשה להיסטוריה הוזכרו שמות של חברות כבנק "רוטשילד", "מורגן", "ליהמן ברודרס" ונוספים; כולם, כפי שראינו למעלה, כוחות כלכליים הפועלים במערכת הכלכלית והפוליטית כבר יותר ממאה שנה.

נוסף על כך, המשבר של 1929 עולה שוב בזיכרון, ועמו מופנית גם תשומת הלב כלפי חוסר הערנות מצד הציבור ומנהיגיו לפגעי הקפיטליזם וכשלו.⁶⁹ עד כדי כך היה צורך להכות על חטא בפומבי, שה"Financial Times", בשיאו של המשבר, הסכים שקרל מרקס סיפק ניתוח מצוין של המצב הפיננסי הנוכחי.⁷⁰ העיתון הביא את דבריו של מרקס מהכרך השני של הקפיטל על כך שבעליו של הון הממון רואה את "[...] תהליך הייצור [...] כחוליית ביניים בלתי נמנעת, כתקלה הכרחית לשם עשיית ממון. וכך אתה מוצא כי כל האומות, שאופן ייצורן הוא קפיטליסטי, תוקפתן סחרחרת פריודית, שהנה רוצות הן לבצע את עשיית הממון בלא תיווכו של תהליך הייצור".⁷¹

המחקר הביקורתי הולך ומתרחק ממה שקרוי שנים רבות "כלכלה פוליטית"; תחום שעניינו חקר יחסי הכוח בין השוק, המערכת הפוליטית והחוק. ב"שמאל" צומחות מגמות חדשות שמושא המחקר שלהם שונה בתכלית. במאמרו "שמאל תרבותי" כותב ריצ'רד רורטי על ההיפוך שעבר השמאל מ"שמאל רפורמיסטי" ל"שמאל תרבותי".⁷² לדידו, "השמאל התרבותי עוסק בסטיגמה יותר מאשר בכסף, במניעים פסיכוסקסואליים עמוקים ונסתרים יותר מאשר בתאוות בצע רדודה וגלויה לעין [...] לשמאל התרבותי אין כמעט תשובות, שכן הוא מעדיף לא לדבר על כסף. אויבו העיקרי אינו דווקא מערכת ההסדרים הכלכליים אלא הקיבעון המחשבתי - דרך מחשבה השוכנת, כביכול, בשורש האנוכיות והסאדיזם כאחד. דרך מחשבה זו נקראת לפעמים 'אידיאולוגיית המלחמה הקרה', לפעמים 'רציונליות טכנוקרטית', ולפעמים 'כוחנות פאלית' (השמאל התרבותי מציא מחדש כינויים חדשים בכל שנה)".⁷³ המהפך המוניטרי והאידיאולוגיה הניאור ליברלית השתלבו היטב עם השתלטות המחשבה הפוסט-מודרניסטית על חלקים גדולים מהאקדמיה. מהלך זה הביא בין היתר לכך שלימודי הכלכלה הפכו פחות ופחות ביקורתיים ואילו המחשבה הביקורתית מתרכזת יותר בחוגים לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה.

לפי הלך הרוחות בחוגים למדעי החברה (והרוח בחלקם), הבורסה והבנק כמכשירי ניצול חברתיים אינם עוד נושא שראוי ללמוד באקדמיה. למהלך הפיכתה של הדוקטרינה הניאורליברלית לשלטת יש סיבות רבות מלבד הכוח הרב שצברו הפלגים השמרניים בפוליטיקה העולמית - רבר שאפשר להם להפוך את המדיניות הכלכלית השמרנית לבעלת הבית באקדמיה ובתקשורת. מנקודת המבט של מאמר זה דבריו של רורטי מסכמים את העניין היטב: המחשבה הביקורתית השמאלית איננה מתיימרת לנתן את אידיאולוגיית השוק החופשי ואיננה מציעה חלופות של ממש לקפיטליזם, אלא מעדיפה להפריח שבלונות ונוסחאות במקום להתמודד עם

נראה אפוא שאין צורך בתיאוריות חדשות על הקפיטליזם - רק לקרוא היסטוריה. סורוס כתב: "האשראי הבינלאומי חסר יציבות במיוחד, מפני שאין עליו פיקוח [...] מאז הולדת הקפיטליזם היו משברים פיננסיים תקופתיים, ותוצאותיהם, לעתים קרובות היו הרסניות. כדי למנוע את הישנותם הוטלו תקנות על הבנקים וגם על שוקי ההון, והתקנות בדרך כלל מתייחסות אל המשבר האחרון ולא אל המשבר הבא [...]".⁷⁷ כמאה שנים לפני שסורוס התריע על התוצאות ההרסניות של השתלטות הון הסיכוב על החברה הדמוקרטית, התריע פרדריק סודי (Soddy), זוכה פרס נובל לכימיה ואחד מהחוקרים המקוריים ביותר של מערכת האשראי והמטבע, כנגד מהלך זה:

במאבקה באוטוקרטיה נעלם מעיניה של הדמוקרטיה, שמכל זכויות היתר של הממשלה, החשובה ביותר, אם לא היחידה המהותית, היא ניהול מנופולין הממון. כאן יש לחפש את הסיבה לכך שהדמוקרטיה נכשלה באופן מוחלט כל כך בחתירתה לסדר חברתי. הדמוקרטיה הניחה בידי אנשי הפיננסים המורדניים עוצמה שכמוה לא הייתה מעולם בידי שליט אבסולוטי. ללא התחשבות בעמים, במלכים ובשרים, ניתן באמצעות השליטה העליונה במחזור הממון ליחידים מעטים כוח שלטון אבסולוטי על התעשייה, ובכך על החיים והמוות של העם. עמי התעשייה שקועים כל כך בחובות, שהתעשייה, כעסק של פושט רגל, מנוהלת על ידי הנושים. שיילוק מחזיק את כולנו בציפורניו: את המדען, את הכוהן, את הממציא, את האומן, את האיכר. כולם, כולם הושמו תחת פיקוחה של מעצמה פיננסית מרוכזת.⁷⁸

הערות

1. החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל אביב.
2. "זורן באפט: וול סטריט היא כמו כנסייה שמנהלת קזינו מהצד", דה מרקר, 5.10.2010.
3. נגזרים הם שם כללי לקבוצה של כלים פיננסיים המתייחסים למרד בסיס כלשהו (למשל מרד מחירי הדירות, הנפט, הדולר, זיהום האוויר או מרד הפחד של משקיעים להשקיע בנכס מסוים). ערכה של עסקה בנגזרים עולה או יורד בהתאם למרד הבסיס המוסכם בין המוכר לקונה. העניין הוא שלא סוחרים בנכס ריאלי שערכו משתנה בהתאם לביקוש והיצע (למשל) אלא בפיקציה, בנייר שאיננו מייצג דבר ריאלי ושערכו נקבע לפי יחס (מרד) ספקולטיבי.
4. באפט אמר זאת בשנת 2002 בנאומו בכנס השנתי של הברת האחזקות שבבעלותו, "ברקשייר התאוויי" (Berkshire Hathaway), ומאז לא מפסיקים לחזור על כך. ראו לדוגמה *BBC NEWS*, 4.3.2003.
5. סורוס כתב כמה ספרים העוסקים בסכנותיה של המערכת הפיננסית. האחרון שבהם,

המציאות הריאלית של החיים החברתיים. ניתן לומר בזווית המתבקשת שאת העיון הביקורתי על מבנה החברה הקפיטליסטית החליפו לימודי תרבות ומגדר.⁷⁴ המהלך שחל במחשבה הביקורתית הביא לכך שהמדיניות המוניטרית והאידיאולוגיה הניאו-ליברלית, שזכו להגמוניה מסוף שנות ה-70, נותרו לכדן בזירה כדי ללמד את הסטודנטים והכלכלנים של מחר שעדיף משטר של ריבית גבוהה ואיזון תקציבי. לשם כך הפכו את ההשקפה המתנגדת לכל רגולציה במשק לאמת מדעית; ואמת זו מיתרגמת בתורה למדיניות החותרת ל"נסיגה ממעורבות ממשלתית במשק", כאילו לא המדינה שומרת על הריבית הגבוהה אלא "כוחות שוק" מופשטים. המהפך המוניטרי הביא לנסיגה ממדיניות הרווחה שנבנתה בעשורים שלאחר מלחמת העולם השנייה, וזו פורקה במהירות לכדי אבטלה ועוני שאינם נתמכים במערכת רווחה יעילה דייה. תיאור מצוין של תוצאות השתלטות המחשבה המוניטריסטית והון הסיכוב על ההיבטים היצרניים של הגלובליזציה מצוי בספרה של סוזן סטריינג' (Strange) קזינו קפיטליזם, שם היא מסבירה איך התהליך הכלכלי של הייצור והעסקים הקשורים אליו הוכפפו לטובת הספקולציות ושוק ההון; ואיך יותר ויותר תחומים הוכנסו לתחום של "הקזינו של ההון הגבוה".⁷⁵ האם הגיע הזמן לתיאוריה כלכלית חדשה? האם הכלים שבידינו אינם מאפשרים להבין את המשבר הכלכלי האחרון על היבטיו הפוליטיים והחברתיים? אני סבור שהתשובות לשאלות אלה שליליות. המשבר הביא רבים לפקפק במהימנותה של הכלכלה הקפיטליסטית הניאו-ליברלית, ויחד עם זאת המשבר לא פגע במשלטי הכוח הממשיים של המערכת הפיננסית, גם אם פגע ברימויה הציבורי. לכאורה יש בכך פרדוקס, אולם ההיסטוריה של מאה השנים האחרונות ויותר מוכיחה שגם אם המשברים הכלכליים העולמיים געעו לעתים במשלטים של הון הסיכוב, בעקבות חקיקות, הלאמות ושינויים פוליטיים, מצבו של ההון הגבוה לא הורע. שכן נציגיה הבולטים של המערכת הפיננסית לא רק ידעו איך "להשתמש בנדנדה זו של ממון סחורה לסידורגין [...] אלא גם ידעו להתניע נדנדה זו בעצמם, לכוון את תנועתה, ובכך גם לדעת מראש - אזי לפנינו אדם שגילה את האמנות לייצר זהב!"⁷⁶ הניסיון להמציא מחדש את הגלגל באמצעות תיאוריות חדשות לא הניב הבנה טובה יותר של המציאות הכלכלית אלא רק הרחיק אותנו מהבנה טובה יותר של הסיבות להתרחשויות הכלכליות. על כך צריך להוסיף שיש מי שיוצרים מסכי עשן ומעוניינים להשאיר את הציבור במצב של חוסר הבנה אפילו אם הוא מעוניין להבין ולפעול לשינוי המצב. בסופו של דבר, כפי שהסבירו באפט וטט, אמצעי ניצול חדשים פותחו - בתוך הבורסה ושוקי האשראי - אולם השיטה היא אותה שיטה. המשבר הכלכלי האחרון הראה שטכניקות הניצול השתכללו וכעת הן מאפשרות לחדור לתחומים נוספים של הסטיכיה.

- Marc Flandreau, *Gold Standard in Theory and History*, New York: Methuen, 1985
16. השם היה נפוץ בחוגים רבים ולא דווקא בקרב החוגים המרקסיסטיים והסוציאליסטיים. מובן שבקרב האחרונים כינויים שכאלו היו נפוצים במיוחד, ויחד עם זאת, כפי שנראה בהמשך, הם התאזרחו. לאחר ועדת פוג'ו (Phjo) של שנת 1912, שעסקה בכוחה של המערכת הפיננסית, התאזרה המונח Money Trust. ראו גם Charles A. Lindbergh, *Banking and Currency and the Money Trust*, New York: National capital press, 1913
17. לקריאת הנאום ראו Mortimer Adler, *The Annals of America*, vol. 12, Chicago: Encyclopedia Britannica Inc., 1968, pp. 100-105 (להלן: אדלר)
18. הנאום ידוע גם בתור "הנאום אל הפמליה".
19. אדלר, עמ' 100.
20. שם, עמ' 101.
21. שם, עמ' 104.
22. שם, עמ' 105.
23. על הבנק האנגלי ומקומו במערכת הכלכלית בשנות דיונונו ראה את ספרו הקלסי של וולטר בגהוט, *Walter Bagehot, Lombard Street: A Description of the Money Market*. הספר יצא באיך-ספור מהדורות מאז שהתפרסם לראשונה. לתיאור ביקורתי מזווית ראייה דומה לזויות הנדונה במאמר ראו Geoffrey Ingham, *Capitalism Divided? City and Industry in British Social Development*, London: Macmillian, 1984. על בסיס הזהב ותפקידו הדפלציני במערכת הכינלאומית ראו גם George W. F. Hallgarten, *Imperialismus vor 1914*, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1963
24. יש להבדיל, כמובן, מהאידיאולוגיה הפוליטיקה של התנועה הפופוליסטית בימינו, הממוקמת עמוק בתוך הימין האמריקאי. לקריאה על התנועה בשנות דיונונו ראו Lawrence Goodwyn, *The Populist Moment: A Short History of the Agrarian Revolt in America*, London: Oxford University Press, 1978
25. לקריאה על החברה והמשפחה ראו את המחקר הערכני ביותר, Chernow Ron, *The House of Morgan: An American Banking Dynasty and the Rise of Modern Finance*, New York: Grove Press, 2010
26. Jennings William Bryan, *The First Battle: A Story of the Campaign of 1896*, Chicago: W.B. Conkey, 1897, p. 581
27. יש לציין שלאחר "משפט הקופים" המפורסם נחשב בריאן למדינאי דתי, פונרמנטליסטי, המתנגד למדע ולתורת האבולוציה. אני חושב שיש בכך עיוות היסטורי, שכן העיקר מבחינת בריאן ב"משפט הקופים" היה מאבקו נגד התפשטות האאוגניקה שהפכה לפופולרית יותר ויותר בארצות הברית. לפרשנות ברורה זה ראו Jay Stephen Gould, *Bully for Brontosaurus: Reflections in Natural History*, New York: W. W. Norton, 1991

- העוסק במשבר, הנו George Soros, *The Crash of 2008 and What it Means: The New Paradigm for Financial Markets*, New York: Public Affairs, 2008. ראו גם ג'ורג' סורוס, החברה הפתוחה בסכנה: משבר הקפיטליזם הגלובלי, תל אביב: ידיעות אחרונות, 1999.
6. על הקפיטליזם הפיננסי ראו Carroll Quigley, *Tragedy and Hope*, New York: The Macmillan Company, 1966, pp. 50-69
7. Watts Dickson, *Speculation as a Fine Art*, New York: Traders Press, 1965. 4th printing, 2003
8. שם, עמ' 7.
9. ג'ין קיינס, התיאוריה הכללית של תעסוקה, ריבית וכסף, ירושלים: מאגנס, 2007, עמ' 111-110.
10. Kurt Pritzkolet, *Wem gehört Deutschland*, Wien: Verlag Kurt Desch, 1957, p. 304
11. Karl Marx, *Das Kapital*, Band 3, Berlin: Dietz, 1964, p. 560
12. מרקס פעל בסביבה רעיונית שדנה והתווכחה על נושאים אלו. הסיבה לכך היא השינויים המהירים שחלו בחברה האירופאית באותן שנים. מרקס לא היה היחיד שהבחין בין יזמות לספקולציה; ורנר זומברט (Sombart), בחיבורו הגדול על הקפיטליזם המודרני (*Der moderne Kapitalismus*), מבחין גם כן בניגוד זה. כהערת אגב אפשר לציין שניגוד זה יתפוס מאוחר יותר מקום מרכזי בוויכוח בינו לבין מקס ובר. עם זאת, מרקס היה היחיד באותו זמן שהניגוד בין יזמות לספקולציה השתלב אצלו במערכת מסודרת של מבנה הקפיטליזם והניגוד בין סוגי ההון השונים. את אחת התרומות המרכזיות במחשבה המרקסיסטית בנושא זה ניתן למצוא בעבודתם התיאורטית של יגאל וגנר ומיכה שטראוס, "על התוכנית שב'מניפסט הקומוניסטי' ויסודותיה העיוניים" (1964), גרפס מחדש אצל אורי זילברשייד (עורך), מרקס ועתיד הסוציאליזם, תל אביב: רסלינג, 2004, עמ' 83-111. מעניין לציין שמייקל הדסון (Hudson), כלכלן אמריקאי שזוכה לבמה נרחבת בשנים האחרונות, פרסם לאחרונה מאמר רחב יריעה שבו הוא מתאר את הניגוד בין סוגי ההון לפי מרקס. לעניינו חשובה ההערה שלו על כך שהבעיה המרכזית אצל אלו שהלכו בעקבות מרקס היא שהם קראו רק את הכרך הראשון של הקפיטל ולא את הכרך שלישי, שהוא החשוב ביותר להבנת הניגודים הריאליים של החברה הקפיטליסטית. Michael Hudson, "From Marx to Goldman Sachs: The Fictions of Fictitious Capital, and the Financialization of Industry", *Critique: Journal of Socialist Theory* 38 (3) (2010): 419-444
13. Karl Kautsky, *Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund*, Berlin: H.S Herman, 1918
14. Avner Cohen, "Divided Capitalsim and Marx's Concept of Politics", *Political Studies* 43 (1995): 92-104
15. על בסיס הזהב נכתבה ספרות ענפה, תיאורטית והיסטורית כאחת. לקריאה בסיסית בנושא הקורא ייתרם מעיין בספרם של אייכנגרין ופלנדרו: Bary Eichengreen and

- גם קיינס התייחס אל ההשקפות שלהם ברצינות בספרו הגדול. ראו קיינס, עמ' 249-246. קיטצון כתב על הנושא ספרים רבים. לרדוגמה, Arthur Kitson, *The Bankers Conspiracy, Started the World Crisis*, London: Elliot Stock, 1933; Idem., *A Fraudulent Standard*, London: P.S. King, 1917; Idem., *The Money Problem*, London: Richards, 1903. סודי כתב על הנושא כמה ספרים מעניינים שבינתיים נשכחו: Frederick Soddy, *Wealth, Virtual Wealth, and Debt*, London: Omni Publications 1961 [1926]; Idem., *Money Versus Man*, New York: E.P. Dutton 1933; Idem., *The Role of Money*, London: George Routledge And Sons Limited, 1934.
46. Brandeis, *Other People's Money*, p. 3.
47. שם, עמ' 12.
48. גלובס, 26-25.6.2007.
49. הנתונים האחרונים נלקחו ממאמרו של מאט טאיבי (Taibbi) ב-"Rolling Stone", שעשה לא מעט רעש בציבוריות האמריקאית. המאמר הארוך והמפורט התפרסם גם בהארץ, "גולדמן זאקס, מכונת הבורעות הגדולה", 9.9.2009.
50. מחקריו המצויינים של לפביטסס מאירים נקודה זו לעומק: Costas Lapavistas, "Financialisation of the Search for Profits in the Sphere of Circulation", *Ekonomiaz* 72 (3) (2009): 98-119; Idem., "Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation", *Historical Materialism* 17 (17) (2009): 114-148.
51. אלן גריספאן, עידן התפוחות, תל אביב: מטר, 2009, עמ' 70.
52. ראו מילון המונחים בסוף ספרה של אסתר אלכסנדר, כוח השוויון בכבלה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1990.
53. ספרו המצויין של סטיגליץ, מי שהיה יועצו של הנשיא קלינטון ומילא תפקיד מרכזי בבנק העולמי, הוא תיאור מצויין של המשברים הכלכליים של הרבע האחרון של המאה הקודמת. גורג' סטיגליץ, אי נחת בגלובליזציה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2005 (להלן: סטיגליץ). ראו גם Costas Lapavistas, "Financialisation Embroils Developing Countries", *Research on Money and Finance*, Department of Economics, SOAS, London, Discussion Paper No. 14, August 2009.
54. קרן גידור היא קרן השקעה שלפי הצהרתה ואסטרטגיית ההשקעה שלה אמורה להניב רווח בכל מצב שבו השוק נמצא (ירידה או עלייה). אין אסטרטגיה אחידה לקרנות גידור, אולם רובן נחשבות לשחקניות שמרניות פחות מאפיקי השקעה סולידיים אחרים ובאמתחתן כמה כלים פיננסיים כמכירה בחסר ומינופים פיננסיים.
55. מכירה בחסר הנה שיטת השקעה של סוחרים בכורסה שלפיה בזמן שערכו של נכס הנסחר בשוק ההון נמצא בירידה מוכר סוחר פלוני ניירות ערך של אותו נכס, וזאת בזמן שהנכס איננו נמצא כלל בבעלותו (הוא מלווה את הרשות למכור את הניירות מבעל הנכס). בשלב מאוחר יותר, אם המחירים אכן המשיכו לרדת, רוכש הסוחר את מניות הנכס בחזרה (ומחזיר אותם לבעל הנכס המקורי), וכך הסוחר מרוויח את הפער בין מחיר המכירה למחיר הקנייה מחדש.

28. תיאודור הרצל, היומן, כרך א', ירושלים: מוסד ביאליק, 1997, עמ' 150-189 ("הנאום אל הרוטשילדים").
29. שם, עמ' 227.
30. שם, עמ' 56.
31. תיאודור הרצל, כתבי הרצל, אגרות, כרך 9, ירושלים: הספריה הצינונית, תשכ"א, עמ' 128.
32. הרצל, היומן, כרך א', עמ' 174.
33. לתיאור יחסו של הרצל לפלוטוקרטיה היהודית ולניגוד שבתוכה ראו דניאל גוטויין, "הרצל והמאבק בתוך הפלוטוקרטיה היהודית: הרוטשילדים, הירש ומונטגייו", ציון ס"ב (תשנ"ז): 47-74.
34. לקריאה על ההיסטוריה של משפחת רוטשילד בתקופה הנדונה ראו ספרו האוהד של פרנסון, Niall Ferguson, *The House of Rothschild: The World's Banker, 1849-1999*, New York: Viking, 1999.
35. על כך ראו Ingham, *Capitalism Divided?* פרק 5, עמ' 96-127.
36. הרצל, היומן, כרך ג', ירושלים: מוסד ביאליק, 1999, עמ' 263.
37. J. A. Hobson, *Imperialism*, Michigan: Ann Arbor Paperbacks, 1965 [1902]; E.M. Earle, *Turkey, The Great Powers and the Bagdad Railway*, New York: Macmillan Company, 1924; Bernard Semel, *Imperialism and Social Reform*, London: Ruskin House, 1960, pp. 141-165. הפרק "שני אימפריאליזמים" בספרו של זמל מציע להבחין בין "אימפריאליזם של פיננס" לבין "אימפריאליזם של תעשייה" (עמ' 144).
38. הרצל, היומן, כרך א', עמ' 303.
39. אדלר, עמ' 103-104.
40. שם, עמ' 104. על ה"פרדל רזוב", הבנק המרכזי של ארצות הברית, נכתבה ספרות ענפה. הספר המוצלח ביותר על הבנק, הגם שבעיקרו הוא עוסק בתקופה מאוחרת יותר, הוא ספרו של גריידר, William Greider, *Secrets of the Temple*, New York: Touchstones, 1987, וגם הכרך השני (מתוך שלושה) של חיבורו של בורד, Philip H. Burch, Jr., *Elites in American History: The Civil War to the New Deal*, New York: Holmes & Meier Publishers, 1981.
41. הרצל, היומן, כרך א', עמ' 170.
42. Louis Brandeis, *Other People's Money*, New York: Harper Torch books, 1967. הספר פורסם בתחילה כסדרת מאמרים ב-"Harper's Magazine" בין אוגוסט לינואר 1914. הוא פורסם לראשונה כספר בשנת 1914. וראו את הגיליון שהקדיש דה מרקור לברנדייס, 10.7.2010.
43. Fritz Schwarz, *Morgan - der Ungekrönte König der Welt*, Berlin: Synergia, 1932 (להלן: שורץ).
44. Richard Lewinson, *Das Geld in der Politik*, Berlin: S. Fischer, 1931.
45. מתקני המטבע היו קבוצה מעניינת למדי מבחינה פוליטית ואינטלקטואלית.

72. ריצ'ארד רורטי, "שמאל תרבותי", בקרוז 10 (2000): 140-154.
 73. שם, עמ' 141.
 74. שם.
 75. Susane Strange, *Casino Capitalism*, Oxford: Basil Blackwell, 1986, p. 2.
 על כך ראו גם G. A. Epstein, (ed.) *Financialization and the World Economy*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2005
 76. שוורץ, עמ' 5.
 77. סרוס, החברה הפתוחה בסכנה, עמ' 92.
 78. מצוטט אצל שוורץ, עמ' 65.

56. הציטוט לקוח מתוך מאמר מתורגם מה-*Financial Times* שהודפס בגלובס תחת הכותרת "כלכלה חדשה", 2007.6.25-26.
 57. קרל מרקס, כתבים נבחרים, כרך ב', מרחביה: ספרית פועלים, 1957, עמ' 378.
 58. סרוס, החברה הפתוחה בסכנה, עמ' 121.
 59. Abba P. Lerner, *Economics of Employment*, New York: McGraw-Hill, 1951.
 60. תיאור מצוין של יישום המדיניות הזו בארצות הברית ובבריטניה נמצא אצל John Gray, *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, New York: New Press, 2000. על התוצאות של מדיניות זו בארץ ראו ספרה של אלכסנדר, כוח השוויון בכלכלה.
 61. על ספקולנטים התרים אחרי הפרשי מטבע ראו סטיגליץ, פרק ד' ופרק ה'.
 62. זה נושא הספר של ג'ונסון וקווק, שמתאר את תפקידה ואופן פעולתה של המערכת הפיננסית והבנקאית במשבר הכלכלי האחרון: Simon Johnson and James Kwak, *13 Bankers: The Wall Street Takeover and the Next Financial Meltdown*, New York: Pantheon Books, 2010
 63. סרוס, החברה הפתוחה בסכנה, עמ' 117-146; אלכסנדר, כוח השוויון בכלכלה, פרק ראשון; Paul Krugman, *The Return of Depression Economics*, New York: W. W. Norton & Company, 1999, pp. 118-136
 64. Paul Blustein, *The Chastening: Inside the Crisis that Rocked the Global Financial System and Humbled the IMF*, New York: Public Affairs, 2001
 65. Michel Albert, *Capitalism against Capitalism*, New York: Four Wall Eight Windows, 1993
 66. ארווין לפבר, זכרונותיו של סוחר מניות מוול-סטריט, ישראל: דניאלה די-נור, 1993, עמ' 173.
 67. Gillian Tett, *Fool's Gold: How the Bold Dream of a Small Tribe at J.P. Morgan was Corrupted by Wall Street Greed and Unleashed a Catastrophe*, New York: Free Press, 2009
 68. הציטוט מתוך מעריב, 2010.4.26. השימועים להנהלת גולדמן זקס התקיימו בשנת 2010. באפריל העיד מנכ"ל החברה, לוי בלנקפיין (Blankfein) לפני הסנאט, ועימת עם תכתובות פנימיות שהודלפו לתקשורת. על החברה, מלבד מאמרו של טאיבי שצוין לעיל, אפשר לקרוא גם את ספרה של מק'גי, Suzanne McGee, *Chasing Goldman Sachs: How the Masters of the Universe Melted Wall Street Down and Why They'll Take Us to the Brink Again*, New York: Crown Business, 2010
 69. אחד הספרים המעניינים שיצאו לאחרונה על המשבר הגדול של 1929 הוא הספר של פרינו. הספר נכתב ביותר מקריצה לאירועים האחרונים כוול סטריט. Michael Perino, *The Hellhound of Wall Street*, New York: Penguin, 2010
 70. *The Financial Times*, 18.10.2008
 71. התרגום מתוך: מרקס, הקפיטל, כרך ב', עמ' 48.